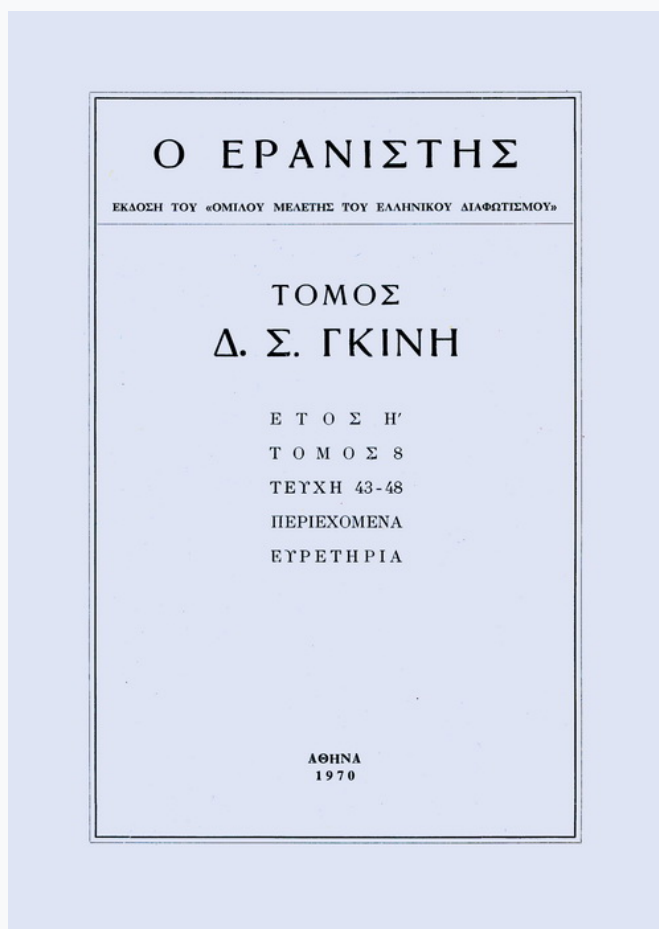

The Gleaner

Vol 8 (1970)

In Honour of D. S. Ginis

Ανέκδοτη επιστολή του Λεονάρδου Φιλαρά (1668)

Αθαν. Ε. Καραθανάσης

doi: [10.12681/er.9921](https://doi.org/10.12681/er.9921)

Copyright © 2016, Αθαν. Ε. Καραθανάσης

This work is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

To cite this article:

Καραθανάσης Α. Ε. (2016). Ανέκδοτη επιστολή του Λεονάρδου Φιλαρά (1668). *The Gleaner*, 8, 74–78.
<https://doi.org/10.12681/er.9921>

ΑΝΕΚΔΟΤΗ ΕΠΙΣΤΟΛΗ ΤΟΥ ΛΕΟΝΑΡΔΟΥ ΦΙΛΑΡΑ (1668)

Στοχαστής και πατριώτης θερμότατος ο Λεονάρδος Φιλαρᾶς (τέλη 16ου αιώνα - 1673)¹, λόγιος και διπλωμάτης ἐπιδέξιος, τιμήθηκε με τὴν ἐμπιστοσύνη μεγάλων προσωπικοτήτων τῆς ἐποχῆς του. Ἀνάμεσα σ' αὐτὲς τὲς προσωπικότητες ἦταν καὶ οἱ Procuratori τοῦ Ἀγίου Μάρκου τῆς Βενετίας, πού τὸν διόρισαν βιβλιοφύλακα στὴν περίφημη Μαρκιανὴ βιβλιοθήκη, θέση πού δίνονταν σὲ ἐξέχουσες πνευματικὲς μορφές. Ἡ κατωτέρω δημοσιευμένη ἐπιστολὴ τοῦ Φιλαρᾶ πρὸς τοὺς Procuratori διαφωτίζει ἓνα ἀμφισβητούμενο σημεῖο τῆς βιογραφίας τοῦ Ἑλληνα λογίου². Πρόκειται γιὰ τὸ θέμα, ἂν ἀνάλαβε πραγματικὰ ἢ ὄχι καθήκοντα βιβλιοφύλακα στὴ Μαρκιανή³. Καὶ ἀπὸ τὴν δημοσιευμένη ἐπιστολὴ ἐξάγεται τὸ συμπέρασμα, πὼς λόγοι ὑγείας δὲν ἐπέτρεψαν στὸν Ἀθηναῖο σοφὸ νὰ ἔρθῃ ἀπὸ τὸ Παρίσι στὴ Βενετία, γιὰ νὰ ἀναλάβῃ τὰ καθήκοντά του. Ἡ ἐπιστολὴ αὐτὴ, πού εἶναι αὐτόγραφη, γραμμμένη στὴν ἰταλική, στάλθηκε πρὸς τοὺς ὑπεύθυνους τῆς Μαρκιανῆς Procuratori di San Marco ἀπὸ τὸ Παρίσι μετὰ χρονολογία 10 Νοεμβρίου 1668.

Π ε ρ ἰ λ η ψ η : Ὁ Λεονάρδος Φιλαρᾶς ἀπευθύνεται στοὺς Procuratori di S. Marco, ὑπεύθυνους ἐπόπτες τῆς Μαρκιανῆς, καὶ τοὺς ἐξηγεῖ τὴν αἰτία γιὰ τὴν ὁποία δὲν μπόρεσε νὰ ἔρθῃ στὴ Βενετία, γιὰ νὰ ἀναλάβῃ τὰ καθήκοντά του. Ἡ ἐπιθυμία του εἶναι νὰ ἐπιστρέψῃ στὴ Βενετία, γιὰ νὰ ἔρθῃ σὲ περισσότερη ἐπαφὴ μετὰ τὴ βενετικὴ ἀριστοκρατία, ἐπαφὴ τὴν ὁποία στερήθηκε, ὅταν ὑπηρετοῦσε πρέσβυς τοῦ δούκα τῆς Πάρμας στὴ Βενετία. Ἐπειτα τοὺς πληροφορεῖ, ὅτι ἀνάμεσα στὸ διάστημα πού τοὺς γράφει (Νοέμβριος) ὡς τὰ Χριστούγεννα (τοῦ 1668) θὰ μporέσῃ νὰ ἔρθῃ, ἀφοῦ ἡ ὑγεία του τοῦ τὸ ἐπιτρέψῃ. Καὶ τέλος προσ-

1. Βλ. τὴ μελέτη τοῦ Börje Knoes, Ὁ Λεονάρδος Φιλαρᾶς, «Προσφορά εἰς Στίλπωνα Κυριακίδην», Θεσσαλονίκη 1953, σ. 345 - 357, ὅπου καὶ βιβλιογραφία.

2. Ἡ ἐπιστολὴ αὐτὴ βρισκεται στὸ Archivio di Stato di Venezia στὴ

σειρὰ τῶν Riformatori di Studio di Padova, φάκ. 173.

3. Μετὰ τὸ θέμα αὐτὸ ἀσχολήθηκε καὶ ὁ καθηγητὴς Μ. Ἰ. Μανούσακας, Ἀλοῖσιος - Ἀμβρόσιος Γραδενίγος, Ἐπετηρὴς τοῦ Μεσαιωνικοῦ Ἀρχείου, τόμ. 5 (1955), σ. 109 - 110.

Ill^{mi}, et ecc. VV. miⁿⁱ S. Proviⁿⁱ Colⁿⁱ.

Confido, che l' ecc. VV. Proviⁿⁱ non m' hauro fatto la gratia
di partecipare all' ecc. VV. La causa della tardanza del mio
aggiornarsi veni per poter mi a prendere possesso dell' honore
formi del Carico di Custode della Libreria di S. Marco, per il
quale io doveo di nuovo all' ecc. VV. ch' ho fatto fin hora ogni mio
possibile per superare le difficoltà che m' impedivano di farlo,
causate tanto della mia poca salute, come da qualche altro
incidente. ogni tanto, che ho avuto ^{non solo} dal desiderio di ricom-
parire in Ven^a honorato del sud. Carico, ma spinto ancora
dall' ambitione, che sempre hauevo di poter poter liberar^{mi} dalla

e sciencia / alla quale io lo debito, e sono di gran bisogno,
che possa restar in ogni tempo per u' cotra ogni, et in ogni modo
mem^a dell' eterna mia diuot^{ione} verso la sed^e. Reff. ch' ho mai
mi e stato conaturale, ch' non finira mai, ch' io la propria vita,
quale tutta io impiegarò sempre in ogni loco, oue io m' at-
trovò ad ogni suo servizio in generale, et in particolare
a quello dell' ecc. VV. alle quali io ogni riverente
affo bacio le mani, et ogni cō tutto l' animo
Dell' ecc. VV. Ill^{me}.

Parigi li 10. nono di Iulio. et oblig^{ato} servit^{ore}
1668
Leonardo Vileve
Atheniese.

θέτοντας πὼς σὲ περίπτωσι πού δὲν θὰ μπορέσῃ νὰ ἔρθῃ, θὰ τοὺς εἰδοποιήσῃ σχετικὰ, ὑπονοεῖ μᾶλλον τὴν ἀδυναμία του νὰ ἀναλάβῃ τὰ καθήκοντά του. Στὴν ἐπιστολή του αὐτὴ ἀνακοινώνει τὴν ἐκ μέρους του δωρεὰ στὴ Μαρκιανὴ ἐνὸς ἀγαπημένου του χειρόγραφου βιβλίου μὲ προσευχές.

Π ε ρ ι γ ρ α φ ῆ : Χάρτης λεπτός, ὑπόλευκος, χιλ. 210X165. Δυὸ λυτὰ φύλλα. Μελάνη χρώματος μαύρου. Πολὺ καλὰ διατηρημένο. Τὸ κείμενο περιέχεται στὰ φφ. α^r, α^v, β^r, (φ. β^v ἄγραφο). Στὸ κάτω μέρος τοῦ φ. α^r, σημειώνονται τὰ ὀνόματα τῶν παραληπτῶν.

Illustrissimi et eccellentissimi S. S. miei Padroni Colentissimi
^{/2}Confido che l'ecellentissimo sigr. Proc. Nani m'haverà fatto la gratia
^{/3}di partecipare all'ecce. V. V. la causa della tardanza del mio vi-
^{/4}aggio di Venezia per portarmi à prendere possesso dell'honore fat-
^{/5}tomi del carico di custode della libreria di S. Marco, per il^{/6} quale
io dico di nuovo all' ecc. V. V. chò fatto finhora ogni mio^{/7} possibile
per superare le difficultà che m' impedivano di farlo,^{/8} causate tanto
della mia poca salute, come da qualche altro^{/9} incidente ogniun sà,
ch' io non solo ero allettato dal desiderio di ricom^{/10}parire in Venetia
honorato del sudetto carico, ma spinto ancora^{/11} dall' ambitione, chò
sempre havuto di poter goder liberamente la^{/12} conversatione della no-
biltà Veneta, fra la quale io mi tro^{/13}vo hauer gran capitale di miei
amorevollissimi Padroni, quale^{/14} mentr' io vi residevo per servitio del
Serenissimo di Parma m' era^{/15} vietata, ma non havendo potuto fin-
hora venir à capo^{/16} del mio bramato intento, supplico le eccellenze V.
V. di compatirmi e priogliar^{/17} in bona parte questa tardanza del mio
viaggio, sperando, che^{/18} fra qui e Natale, ò Pasqua al più tardi, pia-
cendo^{/19} à Dio/(φ.α^v)io possa provar miglioramento più stabile di mia
salute per^{/20} poter intraprendere il viaggio; che se poi la dilatione del^{/21}
medesimo cagionasse qualche rilevante disturbo alla libreria,^{/22} (il che
io non credo) per il sudetto tempo, io mi prometto di potere^{/23} scrivere
chiaramente all' ecc. V. V. ogni mia determinatione sperando^{/24} fer-
mamente che le medesime restando persuase, che mentre quella,^{/25} non
sia conforme al desiderio loro, et al mio debito di far detto^{/26} viaggio,
riconoscendola per parto d' una pura necessitá,^{/27} haveranno la bontà
di pigliarla sempre in bona parte et com^{/28} partimi in ogni modo. In-
tato accio le eccellenze V. V. vedano^{/29} ch' io non hò altra mira ne brama,
che di riddurmi un^{/30} giorno à Venetia vera città d' homini, et ivi con-
sumare il^{/31} resto della vita al servitio della Serenissima Republica:

non solo^{/32} nell' esercizio di detto carico di custode della libreria, ma in^{/33} ogni altra maggiore e più importante occasione: Io hò consegnato^{/34} all' eccel.mo Sigr. Cav. Marc. Antonio Giustiniani, che sene ritorna^{/35} in Venetia un mio carissimo libretto di divotione scritto delicatissimamente^{/36} a mano greco e latino, che dall' ecc. mo Sign. Procurator Nani // (φ.β^r)^{/37} sarà presentato all' ecc. V.V. acciò esse m' honorino di gradirlo,^{/38} e farlo mettere in luogo tale fra i più cari libretti^{/39} della Bibliotheca di S. Marco, famosissimo recettacolo d' ogni virtù^{/40} e Scienza alla quale io lo dedico, e dono di gran cuore,^{/41} che possa restar in ogni tempo per un contrasegno, et una piccola^{/42} memoria dell' eterna mia diuotione verso la Serenissima Republica ch' ormai^{/43} m' é tanto con-naturale, che non finirà mai, che con la propria vita,^{/44} quale tutta io impiegarò sempre in ogni loco, ove io m' at^{/45} trovi ad ogni suo servizio in generale, et in particolare^{/46} à quello, dell' ecc.e V. V. alle quali con ogni riverente^{/47} affetto bacio le mani, et resto con tutto l' animo.

^{/48}Dell' ecc. V. V. Ill.me

^{/49}Parigi li 10 Novembre Diuoti.mo et oblig.mo Servitore

1668

^{/50}Leonardo Vilerè

^{/51}Atheniese

ΣΧΟΛΙΑ

2. Procuratori di S: Marco: Οι Procuratori ήταν η δεύτερη μετά τον Δόγη πολιτική έξουσία της Βενετίας. Βλέπε γι' αυτούς, Andrea da Mosto, *L' Archivio di Stato di Venezia*, tomo I, Roma 1937, σ. 25 - 26, Coronelli, *Procuratori di S. Marco riguardevoli per dignita e merito nella Republica di Venezia collo loro origine o genologia descritti dal padre ex generale cosmografo Coronelli*, anno 1705, Venezia, 1735.

Για τον Procurator Nani, (1616 - 1679), βλ. Μ. Ι. Μανούσακα, όπ. π. σ. 110.

5. del carico di custode della libreria di S. Marco: 'Η θέση αυτή δημιουργήθηκε στα 1554, και από τα 1650 καθιερώθηκε η ισόβια διατήρηση του αξιώματος. Περισσότερα βλ. στού Andrea da Mosto, όπ. π. σ. 25 - 26. 'Ο διορισμός του Λεονάρδου Φιλαρά ως Custode γίνηκε μετά τις 9 'Απριλίου 1667, όποτε ήταν ακόμη βιβλιοφύλακας ό Κύπριος 'Ιωάννης Ματθαίος Βουστρώνιος (βλ. Μ. Ι. Μανούσακα όπ. π. σ. 109).

8. causata tanto... incidente: 'Η μὴ έλευση του Φιλαρά

ὀφείλεται στὴν ἄσχημη ὑγεία του καὶ σὲ κάποιο ἀτύχημα, ποὺ δὲν τὸ ἀναφέρει. Ἐὰς σκεπτοῦμε, πὼς τοῦ ἦταν καὶ δύσκολο νὰ ἐπιχειρήσῃ ἓνα τέτοιο ταξίδι ἀπὸ τὸ Παρίσι στὴ Βενετία, γιὰτὶ ἦταν πιὰ γέρος, γύρω στὰ ἑβδομηῆντα.

14. mentre io residevo per servitio di Serinissima di Parma : Ὁ Φιλαρᾶς ἦταν πρέσβυς τοῦ δούκα τῆς Πάρμας στὴ Βενετία ἀνάμεσα στὰ 1657 - 1661. Βλ. Β. Knoes ὅπ. π. σ. 355 - 356.

22 - 24 : mi prometto . . . determinazione : Ἐδῶ ὁ Φιλαρᾶς φαίνεται νὰ προδιαθέτῃ τοὺς Procuratori, ὅτι δὲν πρόκειται νὰ ἔρθῃ ἐξαιτίας τῆς ὑγείας του, γι' αὐτὸ τοὺς γράφει, ὅτι θὰ τοὺς εἰδοποιήσῃ σχετικὰ μὲ τὶς ἀποφάσεις του. Στὸ σημεῖο αὐτὸ θὰ πρέπη νὰ ὑποθέσουμε, πὼς ὁ Φιλαρᾶς θὰ τοὺς ἔγραψε τελικὰ τὸ Πάσχα περίπου τοῦ 1669, ὅτι δὲν πρόκειται νὰ ἔρθῃ στὴ Βενετία. Ἐτσι οἱ Procuratori ἀποφάσισαν νὰ ἐκλέξουν στὴ θέση του τὸν Ἀλοῖσιο Γραδενίγο (βλ. Μ. Ι. Μανούσακα, ὅπ. π. σ. 110). Εἶναι λοιπὸν λαθεμένη ἡ πληροφορία, ποὺ δίνει ἡ Μ. Luxoro, *La Biblioteca di S. Marco*, Firenze 1954, σ. 65, ὅτι ὁ Λεονάρδος Φιλαρᾶς ὑπηρέτησε στὴ Μαρκιανῆ ἀπὸ τὸ 1664 - 1669, καθὼς καὶ ὁ Ἰ. Βελοῦδος, *Ἑλλήνων ὀρθοδόξων ἀποικία ἐν Βενετία*, ἔκδ. β', Βενετία 1893, σ. 137, ἐνῶ ὁ Κ. Σάθας, *Νεοελληνικὴ Φιλολογία*, σ. 291, ὁ Β. Knoes, ὅπ. π. σ. 356, καὶ ὁ Μ. Ι. Μανούσακας, ὅπ. π. σ. 110, σωστὰ σημειώνουν, ὅτι, ἂν καὶ διορίστηκε βιβλιοφύλακας, δὲν ἀνάλαβε ποτέ.

29 - 30 : che di riddurmi un giorno a Venetia : Στὴ Βενετία ὁ Φιλαρᾶς γιὰ πρώτη φορὰ μαρτυρεῖται στὰ 1625, ὅπου μάλιστα ἔβαλε ὑποψηφιότητα γιὰ δάσκαλος τῆς σχολῆς τῆς ἐκεῖ ἐλληνικῆς Ἀδελφότητας. Ἀνάμεσα στοὺς ἄλλους συνυποψήφιους τοῦ Φιλαρᾶ ἦταν ὁ Θεόφιλος Κορυδαλλεὺς καὶ ὁ Ναθαναὴλ Ἑμπορος. Στὴ ψηφοφορία δὲν ἐκλέγεται κανένας γιὰτὶ δὲν ἔλαβε τὰ δυὸ τρίτα τῶν ψήφων.

Ἴδου τὸ ἀπόσπασμα τοῦ πρακτικοῦ τῆς σχετικῆς συνεδριάσεως τῆς Ἀδελφότητας :

Ἑλληνικὸν Ἰνστιτοῦτον Βενετίας : Registro 190, φ. 62U :

7 X/BRO

27 NOVEMBRIO 1625 Eletion per far un maestro da scola per il salario concesso alla nation nostra dall ecc.mo Senato con partito de di . . . quella eletion habbi da servir per anno uno solo.

Si ballotano : Rendo Gabriel Dolce, de si 25 de no 27.

Lunardo Vilara de si 28 de no 24.

Theofilo Scordallo de si 28 de no 24.

Rendo Natanail Eporo de si 23 de no 29.

Canachi Vovo d'Anapoli de si 27 de no 25. Et non romase alcuno per non haver li 2/3 delle balli.

Τὴν βιογραφικὴ αὐτὴ λεπτομέρεια τοῦ Φιλαρᾶ ἀγνοεῖ ὁ Β. Knoes, ὅπ. π. σ. 346.

Ἡ ἐπιθυμία τοῦ Φιλαρᾶ νὰ ἔρθῃ στὴ Βενετία ἐξηγεῖται ἴσως ἀπὸ τὸ γεγονός, ὅτι βρίσκονταν ἐκεῖ κάποιος συγγενής του, ποὺ στὴ δημόσια ζωὴ τῆς Κοινότητος ἔπαιξε σημαντικὸ ρόλο. Πρόκειται γιὰ τὸν Ἰωάννη Φιλαρᾶ, γιὰ τὸν ὁποῖον βλ. Ἑλληνικὸν Ἰνστιτοῦτον Βενετίας, Registr. 192, φφ. 133R, 157R ἢ Luminaria 134, φ. 264v, ὅπου ὑπογράφει: Zuan' Filarà da Athin. Ἴσως εἶναι αὐτὸς ὁ ἀνεψιὸς τοῦ Φιλαρᾶ, γιὰ τὴν εὐφυΐα τοῦ ὁποῖου μιλεῖ ὁ περιηγητὴς Κορνήλιος Magni. Βλ. Κ. Σάθα, ὅπ. π. σ. 292.

34. io ho consegnato all' Ecc.mo Sigr. Cav. Marc. Antonio Giustiniani : Τὴν ἐποχὴ αὐτὴ ὁ Μαρκαντώνιος Giustiniani βρίσκονταν στὸ Παρίσι πρεσβευτὴς τῆς Βενετίας. Καθὼς φαίνεται, ὁ λόγιος Ἕλληνας σχετίστηκε μαζί του, γιὰτὶ ὁ Giustiniani ἦταν γνώστης τῆς ἑλληνικῆς καὶ μελετητὴς τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας. Ὁ ἴδιος ὁ Giustiniani κατόρθωσε νὰ δημιουργήσῃ τὸ ἰσχυρὸ φιλοβενετικὸ ρεῦμα στὴ Γαλλία στὴ διάρκεια τῶν τελευταίων χρόνων τοῦ Κρητικοῦ πολέμου. Βλ. γι' αὐτὸν περισσότερα στοῦ : Andrea Da Mosto, *I Dogi di Venezia nella Vita Publica e Privata*, Milano, σ. 515 - 526.

35 - 39 : Un mio carissimo libretto . . . di S. Marco. Ὁ Ἀμβρόσιος Γραδενίγος στὰ 1679 γράφει σὲ σημειωμά του, ποὺ βρίσκεται στὴ Μαρκιανή, γιὰ τὸ μικρὸ αὐτὸ βιβλίο, ποὺ ὁ Ἕλληνας σοφὸς δώρισε στὴ βιβλιοθήκη αὐτῆ . . . «Nel libretto sono scritte diverse orazione in greco, in latino et in francese. Τὸ βιβλίο αὐτὸ ὅμως, ἂν καὶ βρίσκονταν στὴ Μαρκιανή, στὸ τέλος χάθηκε. Ἐτσι τουλάχιστον γράφει ὁ Jacobo Morelli στὶς ἀρχὲς τοῦ 19ου αἰώνα σὲ ἐπιστολὴ του πρὸς τὸν Γάλλο φιλόλογο Chardon de la Rochette σημειώνοντας «heureusement la perte n'est pas grande». Βλ. περισσότερα : S. Chardon de la Rochette, *Mélanges de Critique et de Philologie*. Paris 1812, τόμ. 2ος, σ. 307 - 308.

Ἀποδέκτες τέλος τῆς παραπάνω ἐπιστολῆς εἶναι οἱ Alvise Contarini, Andrea Pisani, Battista Nani, Bibliothecario. Βλ. γι' αὐτοὺς πρῶχειρα Ν. Comneni Papadopoli, *Historia Gymnasii Patavini*, τόμ. 1ος, σ. 76, ὅπου ἀναφέρεται ἡ ἐκλογή τους στὰ 1668 στὴ θέση τῶν Riformatori ὡς δευτέρη κατὰ σειρά, ἐνῶ στὰ 1660 ἦταν ἡ πρώτη τους ἐκλογή. Ἑλληνικὸν Ἰνστιτοῦτον Βενετίας Ἀθαν. Ε. Καραθανάσης